

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

سلسله تک نگاشت های
الگوی اسلام ایران پیشرفت

هویت ایرانی و توسعه اجتماعی

اردیبهشت ماه ۱۳۹۵

رهبر فرزانه انقلاب اسلامی:

باید در طراحی الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت
بر چهار عرصه‌ی فکر، علم، معنویت و زندگی تکیه شود
که در این میان، موضوع «فکر» بنیانی‌تر از بقیه‌ی عرصه‌ها است

در دیدار اعضای شورای عالی
مرکز الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت
۱۳۹۱/۱۲/۱۴

سرشناسه	: سفیری، خدیجه، ۱۳۳۴ -
عنوان و نام پدیدآور	: هویت ایرانی و توسعه اجتماعی / نگارش خدیجه سفیری.
مشخصات نشر	: تهران: مرکز الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت، انتشارات الگوی پیشرفت، ۱۳۹۵.
مشخصات ظاهری	: ۹۴ص: مصور، جدول، نمودار.
فروست	: سلسله تک نگاشت‌های الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت: ۸۲.
شابک	: ۹۷۸-۶۰۰-۷۶۱۱-۹۶-۸
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا
موضوع	: ایرانیان -- هویت
موضوع	: توسعه اجتماعی -- ایران
موضوع	: ویژگی‌های ملی ایرانی -- جنبه‌های جامعه‌شناختی
موضوع	: National characteristics, Iranian -- Sociological aspects
شناسه افزوده	: مرکز الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت، انتشارات الگوی پیشرفت
شناسه افزوده	: مرکز الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت
رده بندی کنگره	: ۱۳۹۵ س۷/۹ DSR۶۵
رده بندی دیویی	: ۰۰۴۴/۹۵۵
شماره کتابشناسی ملی	: ۴۶۲۱۳۷۲

سلسله تک نگاشت‌های الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت: هویت ایرانی و توسعه اجتماعی

نگارش: دکتر خدیجه سفیری (استاد جامعه‌شناسی دانشگاه الزهراء^(س))

ناشر: نشر الگوی پیشرفت، وابسته به مرکز الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت

نوبت چاپ: اول، اردیبهشت ماه ۱۳۹۵

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۷۶۱۱-۹۶-۸

قیمت: ۵۰۰۰۰ ریال

تلفن: ۰۲۱ ۸۸۰۱۴۶۴۸ - ۰۲۱ ۸۸۶۳۴۰۰۸

www.olgou.ir

Email:olgou@olgou.ir

نشانی: تهران، خیابان جلال آل احمد، روبه‌روی بیمارستان شریعتی، شماره ۳
تمامی حقوق این اثر متعلق به مرکز الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت است.
مسئولیت دیدگاه‌های بیان شده در این تک نگاشت بر عهده مؤلفان محترم است.

پیشگفتار

تعیین مبانی، ارکان، چارچوب و مسیر پیشرفت کشور در نظام مقدس جمهوری اسلامی ایران باید با مشارکت گسترده و حضور همه جانبه دانشمندان، محققان، نخبگان دانشگاهی و حوزوی و جوانان این مرز و بوم صورت گیرد. به گواه تاریخ و تجارب گذشته، پیشرفتی همه‌جانبه و پایدار خواهد بود که مبانی اسلامی و اقتضائات ایرانی در آن توأمان مورد توجه باشد.

اینک مرکز الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت در آستانه اتمام سه سال تلاش‌های علمی، تخصصی و فکری درباره پیشرفت اسلامی ایرانی، برگزاری نشست‌های علمی و تخصصی، تاسیس اندیشکده‌های مرکز، انتشار صدها مقاله ارزشمند و تهیه نقشه راه تدوین الگو و انجام برخی از مراحل آن، در نظر دارد با هدف تولید دانش و گسترش و تعمیق ادبیات موضوعی در حوزه الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت، آثاری را به‌صورت تک‌نگاشت‌های علمی فاخر منتشر نماید.

تک‌نگاشت نوشتاری تخصصی و نیمه‌مبسوط است که توسط یک پژوهشگر خبره در یک موضوع خاص نگاشته می‌شود. تک‌نگاشت از نظر حجم و محتوا حد فاصل مقاله و کتاب است و نویسنده با پردازش و تحلیل یافته‌ها و مطالعات تخصصی پیشین و افزودن یافته‌های پژوهشی جدید خود و تحلیل جامع و منسجم آنها افق‌های تازه‌ای را در زمینه مورد بررسی می‌گشاید.

سلسله تک‌نگاشت‌های الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت که در مجلدات مختلف منتشر می‌شوند، حاصل تلاش جمعی از استادان، اندیشمندان و محققان دانشگاهی و حوزوی است که مراحل مختلف نگارش، ارزیابی، ویراستاری، تدوین و انتشار را با نظارت متخصصان و اهل فن گذرانده است و در اختیار صاحب‌نظران قرار می‌گیرد. در پایان از مساعدت‌ها و تلاش‌های ارزنده نویسندگان تک‌نگاشت‌ها و داوران و مراکز مختلف علمی و پژوهشی که ما را در تهیه، تدوین و انتشار این سلسله یاری رسانند، تقدیر و تشکر می‌شود. امید است این محتوای علمی بتواند افق‌های نو و روشنی را در پیش چشم متخصصان دانشگاهی و حوزوی بگشاید و هر روز در طی مسیر تدوین و تحقق الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت گام‌های بلندتر و استوارتری برداشته شود.

فهرست مطالب

بیان مساله	۷
مفاهیم هویت و هویت ملی	۹
هویت ملی ایرانی و مؤلفه‌های آن	۱۷
هویت ملی ایرانیان در نظریه‌ها	۱۸
لایه‌های هویتی ایرانیان در اسناد فرادستی	۲۴
توصیف و تحلیل وضعیت هویت اجتماعی در ایران	۲۷
توسعه اجتماعی و وضعیت کنونی آن	۳۷
شاخص‌های توسعه اجتماعی	۳۹
تبیین ارتباط هویت اجتماعی با شاخص‌های کیفی توسعه اجتماعی	۴۲
تبیین ارتباط هویت اجتماعی با شاخص‌های کمی توسعه اجتماعی	۵۶
سخن آخر	۷۸
منابع	۹۱

بیان مساله

هویت ملی به معنای احساس تعلق و وفاداری به عناصر و نمادهای مشترک در اجتماع ملی (جامعه کل) و در میان مرزهای تعریف شده سیاسی است. هویت ملی سوال از کیستی فرد و یا ملتی می‌باشد. بنابراین، تا پاسخی به این سوال داده نشود، هیچ جمعی نمی‌تواند پله‌های ترقی و توسعه را طی کند. لذا با توجه به اهمیت مساله، رابطه بین هویت ایرانی و توسعه اجتماعی در این نوشته مورد بررسی قرار گرفته است. در این راستا هویت ایرانی با چهار مؤلفه ایران، اسلام، سنت و تجدد و توسعه اجتماعی در دو بعد کمی و کیفی (با توجه به منابع مختلف مطالعه شده) مورد مطالعه قرار گرفت و رابطه هر کدام از شاخص‌های توسعه اجتماعی با ابعاد هویت ایرانی بررسی شد. در متن حاضر به این امر تأکید شده که هیچ جامعه‌ای جدای از مسیر تاریخی که طی نموده است نیست و بخش مهمی از مسیر آینده هر جامعه‌ای را گذشته‌اش تعیین می‌کند. هرکجا به مولفه‌های هویت بی‌توجهی شود، جامعه به مقابله برمی‌خیزد و چالش‌هایی رخ می‌دهد. جامعه ایران در سده‌های اخیر اوج این مساله را در رویارویی با تجدد تجربه کرده که در آن به دو رفتار افراطی پذیرش بدون چون چرا یا طرد مفرط غرب پرداخته است. نتیجه اینکه کشور ایران نمی‌تواند مسیر توسعه اجتماعی را طی نماید مگر اینکه به ابعاد هویتی خویش توجه نماید، در این صورت است که نقش تمدن‌سازی خود را ایفا خواهد نمود و در غیر اینصورت به مصرف‌کننده صرف ایده‌ها و محصولات دیگران تبدیل خواهد شد.

به گواهی پیمایش‌ها و شاخص‌های متعدد، که برخی از آنها در این تک‌نگاشت مطرح خواهند شد، کشور ایران نتوانسته انتظار نخبگان و مردم خود را برای قرار گرفتن در زمره کشورهای پیشرفته یا توسعه‌یافته جهان مطرح سازد. چه‌بسا کشورهایی بسیار دیرتر از ما به فکر توسعه افتاده‌اند اما اکنون گام‌هایی از ما پیش‌تر هستند، حداقل در توسعه اقتصادی. پس از انقلاب اسلامی و وقوع جنگ تحمیلی، دولت‌های سازندگی، اصلاحات و مهرورزی قدرت اجرایی کشور را در دست گرفتند و هریک به شیوه خود کشور را اداره کردند. اما

این دولت‌ها از منظر اراده به پیشرفت اقتصادی و اجتماعی با یکدیگر هم‌نظر بودند، تفاوت بیشتر در روش‌ها بود تا در اهداف. امروز که در آخرین سال دولت اول تدبیر و امید هستیم، باز هم توسعه اقتصادی و اجتماعی مهم‌ترین بحث روز جامعه است.

در واکنش به این عدم‌توفیق‌ها، محققان گوناگون هریک از منظر دانش تخصصی خود درصدد علت‌یابی این عدم‌توفیق‌ها برآمده‌اند. در کنار این، گروهی از نخبگان و بخشی از درون دولت و حکومت ایران پس از انقلاب اسلامی، عقیده دارند که مسیر ما مسیری متفاوت از تمام دیگر کشورها است و ویژگی‌های جامعه ایران - به‌ویژه پیام جهانی اسلام و تشیع - دارای ظرفیت‌هایی است که می‌تواند تمدن‌سازی کند و کشور خودمان هم نمی‌تواند بدون توجه به ویژگی‌های دینی خود وارد فرایند توسعه شود. لذا باب بحث الگوی اسلامی - ایرانی پیشرفت باز شد و به محل مهم اندیشه و مباحثه تبدیل شد.

این روزها همچنین در آستانه تصویب برنامه ششم توسعه کشور هستیم و فاصله‌مان با افق‌های چشم‌انداز ۱۴۰۰، ۱۴۰۴ و ۱۴۲۰ به سرعت در حال کاهش است. به‌نظر نمی‌رسد اهدافی که در این افق‌ها ترسیم کردیم در سال‌های موعودشان حاصل شوند اما این پایان تلاش ما نیست. امروز دوباره در آستانه جمع‌بندی تازه‌ای هستیم؛ جمع‌بندی درباره شاخص‌های پیشرفت، الگوهای پیشرفت، و برنامه‌های پیشرفت. در این راستا، این نوشته می‌کوشد پیشرفت یا توسعه اجتماعی را از منظر هویت ملی بنگرد و در رابطه چپستی و چگونگی این هویت و موانع و گشایش‌ها و تحذیرهایی که بر سر فرایند توسعه اجتماعی قرار می‌دهد تأمل کند.

پرسش‌های اصلی که در این مسیر کوتاه بدان‌ها می‌پردازیم عبارتند از: هویت ملی چیست و هویت ملی ایرانیان چه مولفه‌هایی دارد؟ موانع و ظرفیت‌های احتمالی مولفه‌های هویت ملی ایرانیان برای توسعه اجتماعی چه هستند؟ و چگونه می‌توان هویت‌هایی که ظرفیت تخاصم دارند به‌نحوی مدیریت کرد که مانع برنامه‌های توسعه اجتماعی نشوند. این چنین قصد داریم به سوال جاری پیشرفت اسلامی - ایرانی هم پاسخ دهیم زیرا هم اسلام و ایران هر دو در هویت ملی حضور پررنگ دارند و بنابراین پاسخی که به پرسش نسبت

نقش هویت ملی در توسعه اجتماعی می‌دهیم خودبه‌خود تکلیف نظر ما را نسبت به الگوی اسلامی- ایرانی پیشرفت نیز روشن می‌کند.

مفاهیم هویت و هویت ملی

مساله «هویت» سابقه‌ای به بلندای تاریخ بشریت دارد، زیرا انسان از همان آغاز به دنبال شناخت خود بوده و در پی پاسخگویی به این سوال برآمده که «من کیستم؟» و «چیستم؟». روشن است که هرچه در این مسیر، شناخت فرد از خود و دیگران کامل‌تر باشد، بهتر می‌تواند مسیر متعالی خود را انتخاب کند. در زمان حاضر نیز نه‌تنها از اهمیت این مساله کاسته نشده، بلکه از رونق خاصی نیز برخوردار بوده و به‌طور جدی مطرح می‌باشد (لقمان‌نیا و همکاران، ۱۳۹۰: ۳۴).

به‌لحاظ لغوی، هویت کلمه‌ای است که در زبان فارسی به‌جای واژه انگلیسی (Identity) به‌کار می‌رود. در فرهنگ فارسی معین واژه هویت، به هستی، وجود یا آنچه شناسایی شخص باشد، معنا شده است (معین، ۱۳۷۱: ۵۲۲۸)، ولی در کل هویت مفهومی است که در علوم مختلف دارای فضای مفهومی خاصی است. در فلسفه هویت به‌معنی کیستی انسان به‌عنوان یک نوع است. در اینجا انسان به‌دنبال صفات و مشخصه‌هایی می‌گردد که او را از سایر پدیده‌های جهان متمایز کند. هر پدیده‌گرایشی طبیعی به‌سوی ذات یا گوهر اصلی خود دارد و متوجه اصل خویش است و این اصل قدیم است و هر آنچه از آن پدید می‌آید جدید، حتی وجود خود را در مقایسه با قدیم و اصل می‌سنجد و ارزیابی می‌کند (جوادی یگانه و عزیزی، ۱۳۸۷: ۱۸۷).

در علوم انسانی دوران مدرن، مفهوم «هویت»^۱ ابتدا در روان‌شناسی و سپس در جامعه‌شناسی نیز مطرح شد. مفاهیمی که در جامعه‌شناسی و روان‌شناسی اجتماعی به کارگرفته می‌شوند، معنای هویت را شکل‌یافته از دیالکتیک بین افراد و جامعه می‌دانند و در این رابطه به‌ویژه به شیوه‌هایی توجه می‌شود که در آن اعضای گروه‌های اجتماعی،

^۱. Identity